

Examen HAVO

2024

tijdvak 1
donderdag 16 mei
9.00 - 12.00 uur

geschiedenis

Dit examen bestaat uit 26 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 69 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

De volgende gebeurtenissen die te maken hebben met chocola staan in willekeurige volgorde:

- 1 Aan het hof van de Azteekse keizer Motecuhzoma maakte de Spaanse ontdekkingsreiziger Hernán Cortés kennis met 'xocolatl', gemaakt van cacao en pepers.
- 2 Duitse soldaten kregen bij hun inval in Polen zogenaamde 'Tankchocolade', een drug die vermoeidheid tegenging.
- 3 Het bedrijf Cadbury stuurde Britse soldaten in de loopgraven van Noord-Frankrijk chocolade als kerstgeschenk.
- 4 In de Engelse stad Bristol opende het bedrijf Anna Fry & Son de eerste fabriek waar met stoommachines op grote schaal chocolade werd geproduceerd.
- 5 Kort na het ontstaan van de driehoekshandel werd chocolade geïntroduceerd in Engeland, waar het onder andere werd gebruikt om de effecten van rijkelijk alcoholisch drankgebruik tegen te gaan.
- 6 Tijdens de onafhankelijkheidsoorlog van de Noord-Amerikaanse koloniën werden de soldaten soms betaald met cacaobonen.

- 2p 1 Zet deze gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Vroegmoderne tijd

In de zestiende eeuw was er in Europa belangstelling voor de legende over 'pausin Johanna'. Volgens deze legende was een vrouw, die zich voordeed als man, paus geworden. Haar bedrog kwam uit toen ze beviel van een kind.

- 2p 2 Leg uit waardoor de belangstelling voor juist deze legende toenam tijdens de protestantse reformatie.

Gebruik bron 1.

Stel: je besluit deze bron te gebruiken voor een onderzoek naar oorzaken van 'het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat'.

- 3p 3 Licht je besluit toe door:
- een argument te geven voor de betrouwbaarheid van de informatie in deze bron, en
 - met een verwijzing naar de bron een verklaring te geven voor de kritiek van de Nederlandse edelen op het Spaanse bestuur.

Gebruik bron 2.

Een conclusie:

Deze ontmoeting past bij de beginperiode van de Engelse aanwezigheid in Noord-Amerika.

- 3p **4** Ondersteun deze conclusie door:
- aan te tonen dat deze ontmoeting past bij de beginperiode van de Engelse aanwezigheid in Noord-Amerika, waarbij je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de bron, en
 - zonder bron te verklaren waardoor kapitein Newport het niet verstandig vindt om de inheemse bevolking te bestraffen.

Gebruik bron 3.

Met dit beeld wil Lodewijk XIV een propagandaboodschap overbrengen.

- 3p **5** Geef aan:
- welke boodschap wordt weergegeven over het besluit van Lodewijk XIV om de rechten van protestanten in te trekken, waarbij je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de bron, en
 - op welke wijze wordt weergegeven dat Lodewijk XIV een absoluut vorst is.

Gebruik bron 4.

Dit artikel kan gebruikt worden voor een onderzoek naar continuïteit in de Franse samenleving in de achttiende eeuw.

- 2p **6** Geef aan welke continuïteit op sociaal-maatschappelijk gebied blijkt uit dit artikel, waarbij je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de bron.

Een bewering:

De oorlog waarin Liberté Barreau (zie bron 4) vocht, past bij een kenmerkend aspect van de achttiende eeuw.

- 2p **7** Noem dit kenmerkend aspect en geef aan waardoor dit past bij deze oorlog.

Vroegmoderne tijd

bron 1

In 1559 schrijft Michele Suriano, de Venetiaanse ambassadeur in Spanje, over de Spaanse koning Filips II:

De koning vindt geen enkele natie zo goed als de Spaanse. Hij woont tussen de Spanjaarden, hij vraagt hun om advies en hij richt zijn politiek op hen; hierin verschilt hij echt van zijn vader. Hij is niet onder de indruk van de Italianen en van de Vlamingen¹⁾ en kijkt neer op de Duitsers. Hoewel hij misschien de belangrijkste mannen van de landen waarover hij heerst in dienst neemt, laat hij niemand daarvan toe tot zijn geheime raden²⁾, hij maakt alleen gebruik van hun diensten op militair vlak.

noot 1 Hiermee bedoelt Suriano de onderdanen van de Spaanse koning die in de (Zuidelijke) Nederlanden wonen.

noot 2 Dit zijn bestuursorganen.

bron 2

Op 21 mei 1607 schrijft een Engelse kolonist in Amerika over een ontmoeting met de inheemse bevolking:

Maar in aanwezigheid van beide stamhoofden bleek dat we twee kogelzakken misten met kogels en divers speelgoed [gebruikt voor de handel met de inheemse bevolking] erin. We klaagden bij de stamhoofden, die er onmiddellijk voor zorgden dat het allemaal werd teruggegeven. Ze hadden de kogels en het speelgoed echter verdeeld over minstens een dozijn mensen, ook over diegenen aan de overzijde van het water. Eén van hen, die een mes had gestolen, bracht het op bevel van het stamhoofd terug, nog voordat wij het kwijt waren. Kapitein Newport¹⁾ bedankte de stamhoofden en beloofde de dieven met het speelgoed dat ze hadden gestolen, maar hij behield de kogels. Hij maakte echter wel duidelijk dat het in Engeland de gewoonte was om de doodstraf te geven voor dergelijke overtredingen.

noot 1 Christopher Newport is de kapitein van het Engelse schip de *Susan Constant*, waarmee hij in 1607 kolonisten vervoert naar Amerika.

bron 3

De Franse koning Lodewijk XIV (1643-1715) laat dit beeld maken na zijn besluit dat hij de rechten van protestanten in Frankrijk intrekt. Het beeld wordt opgesteld in zijn paleis in Versailles:

Lodewijk XIV

Een vrouw die
het protestantisme voorstelt

Slangen die uit protestantse
boeken kruipen

Toelichting:

Lodewijk XIV is afgebeeld als een Romeinse keizer.

bron 4

In 1793 is het nieuwe republikeinse bestuur in Frankrijk in oorlog met verschillende omliggende landen die de Franse monarchie steunen. In november 1793 verschijnt het artikel "Heldenmoed van een vrouwelijke soldaat" over Liberté Barreau¹⁾:

Tijdens een aanval op een verschansing wordt haar echtgenoot gewond, zij zet de aanval door, schiet negentien kogels af, weert twee tegenstanders af en bereikt het doel. Dan komt de burgervrouw bij haar echtgenoot terug, omhelst hem, troost hem, tilt hem op en draagt hem naar een kar, vergezelt hem naar het ziekenhuis, waar ze hem, met alle zorgen die een echtgenote aan haar man verschuldigd is, aantoonde dat ze de deugden van een vrouw niet had opgegeven.

noot 1 Rose-Alexandrine Barreau, die zich Liberté (vrijheid) noemt, vecht in het Franse leger.

Moderne tijd

In 1832 werden honderden slaafgemaakten gedood tijdens het neerslaan van een slavenopstand op Jamaica. De Britse militair bevelhebber schreef in een affiche: "Ik heb veel soldaten meegenomen om de schuldigen te straffen. Iedereen die bij de rebellen wordt aangetroffen zal zonder pardon ter dood worden gebracht. Verzet tegen de troepen van de koning is zinloos! Geef je over en smeeek om genade."

- 2p **8** Leg uit, met een verwijzing naar het affiche, dat de Britse werkwijze op Jamaica de steun voor de afschaffing van slavernij in Groot-Brittannië versterkte.

Gebruik bron 5.

Uit de bron blijkt zowel verandering als continuïteit in het bestuur van India in 1858.

- 4p **9** Geef aan, telkens met een andere verwijzing naar de bron, welke verandering **en** welke continuïteit dat is.

In 1860 werd de Wet op de Aanleg van Staatsspoorwegen aangenomen, waarna werd begonnen met de aanleg van negen staatslijnen, zoals die tussen Zutphen en Enschede.

- 2p **10** Licht de aannahme van deze wet toe door:
- het kenmerkend aspect te noemen dat hierbij past, en
 - aan te geven dat de Nederlandse regering de economie wilde stimuleren.

Gebruik bron 6.

Lord Ashley bekritiseert het industrieel kapitalisme.

- 3p 11 Geef aan:
- welk kenmerk van het industrieel kapitalisme de door Lord Ashley genoemde misstanden veroorzaakt, en
 - met een verwijzing naar de bron welke beleidsmaatregel van de Britse regering uit de jaren 1830 Lord Ashley ondersteunt.

In India verscheen vanaf de jaren 1890 wekelijks het tijdschrift *Mirror of British Merchandise and Hindustani Pictorial News* in het Urdu (een veel gesproken taal in India).

In het tijdschrift werden onder andere artikelen gepubliceerd:

- 1 over invloedrijke Indiërs, met fotorapportages van hun reizen en activiteiten, vaak in Groot-Brittannië.
- 2 over de productie en het gebruik van onder andere katoen en bedrukte stoffen.

- 2p 12 Geef apart aan welk politiek **en** welk economisch doel de uitgever met dit blad wilde bereiken, waarbij je in je antwoord verwijst naar een voorbeeld van de artikelen.

Gebruik bron 7.

Twee gegevens:

- 1 Het is onduidelijk wie de opdracht heeft gegeven voor dit schilderij.
- 2 Er is aan het einde van de negentiende eeuw onder Indonesiërs veel belangstelling voor het verhaal van Surapati.

- 4p 13 Licht beide gegevens toe door:
- met een verwijzing naar de bron uit te leggen dat het mogelijk is dat het schilderij is gemaakt in opdracht van een voorstander van het bestuur van de kolonie Nederlands-Indië, en
 - de belangstelling onder Indonesiërs voor Surapati (gegeven 2) te verklaren, waarbij je je antwoord ondersteunt met een kenmerkend aspect van de moderne tijd.

Twee gegevens over de Duitse sociaaldemocratische politicus Kuttner:

- 1 In 1921 citeerde Kuttner een bericht van de Duitse generaal-veldmaarschalk Von Hindenburg uit 1918: "Onder deze omstandigheden is het absoluut noodzakelijk om de strijd af te breken om het Duitse volk en hun bondgenoten nutteloze slachtoffers te besparen. Elke gemiste dag kost het leven van duizenden dappere soldaten."
- 2 In 1933 moest Kuttner Duitsland ontvluchten.

3p 14 Licht beide gegevens toe door:

- met het citaat (gegeven 1) uit te leggen dat Kuttner de dolkstootlegende wilde ontkrachten, en
- te verklaren waardoor Kuttner in 1933 Duitsland moest ontvluchten.

Gebruik bron 8.

Het stadsbestuur van Schmölln heeft opdracht gegeven voor de bestraffing.

3p 15 Toon aan:

- dat de situatie op de foto past bij 'het in praktijk brengen van het nationaalsocialisme', en
- met een verwijzing naar de foto, wat het stadsbestuur wilde bereiken met deze bestraffing.

De volgende gegevens over stakingen in Nederland staan in willekeurige volgorde:

- 1 Arbeiders die vonden dat hun lonen door de geleide loonpolitiek te laag waren, legden hun werk stil.
- 2 De aanleg van het Noordhollandsch Kanaal, dat al snel te smal was vanwege de introductie van stoomschepen, liep vertraging op omdat de slecht betaalde arbeiders staakten.
- 3 De Nederlandse regering in Londen riep op tot een grote spoorwegstaking om de opmars van de geallieerde troepen richting Duitsland te ondersteunen.
- 4 Kort voor de oliecrisis brak bij Hoogovens in IJmuiden een staking uit onder arbeiders die loonsverhoging wilden.
- 5 Minister-president Lubbers noemde de staking waarmee docenten protesteerden tegen overvolle klassen "overbodig en schadelijk".
- 6 Nadat textielbedrijf Gerh. Jannink & Zonen een loonsverlaging van 5% doorvoerde omdat zijn concurrentiepositie tijdens de crisis van het wereldkapitalisme verslechterde, legden de arbeiders het werk neer.

2p 16 Zet deze gegevens in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Gebruik bron 9.

Köller beschrijft een jeugdherinnering.

3p 17 Geef aan:

- welke politieke beslissing, die de geallieerden nemen over Duitsland, de oorzaak is van de ontruiming van het dorp, en
- dat je met deze bron kunt aantonen dat er sprake is van sociale ontwrichting van de Duitse samenleving, waarbij je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de bron.

De CDU, de partij van Adenauer, liet tot 1961 in Oost-Berlijn de krant *Der Tag* verspreiden. DDR-burgers konden deze krant ook kopen in West-Berlijn.

2p 18 Licht de verspreiding van de krant toe door:

- aan te geven op welke wijze de CDU hiermee het ideaal van Duitse eenheid kon ondersteunen, en
- met een historische gebeurtenis te verklaren dat de krant niet meer werd verspreid in Oost-Berlijn na 1961.

In 1965 werd er in de landelijke politiek gediscussieerd over twee veranderingen voor de Nederlandse televisie:

- 1 Het toelaten van nieuwe omroepen in het omroepbestel.
- 2 Het toestaan van reclame op de televisie.

4p 19 Leg per verandering uit door welke ontwikkeling in de Nederlandse maatschappij deze werd veroorzaakt.

Gebruik bron 10.

In 1969 sluiten de Nederlandse en de Marokkaanse regering een overeenkomst waardoor Nederland gastarbeiders mag werven in Marokko.

4p 20 Geef aan welke bezorgdheid op economisch **en** op sociaal vlak Jongejan wil wegnemen bij de Nederlandse kijker, waarbij je je antwoord telkens ondersteunt met een andere verwijzing naar de bron.

Gebruik bron 10 nog een keer.

Van Meekeren, de maker van de reportage, wil dat de Nederlandse regering haar beleid ten aanzien van de selectie van gastarbeiders verandert. Je twijfelt hierdoor aan de betrouwbaarheid van de reportage voor een onderzoek naar de werving van gastarbeiders in 1969.

2p 21 Verklaar je twijfel en ondersteun daarbij je antwoord met een voorbeeld uit de bron.

DDR-leider Ulbricht stond afwijzend tegenover de *Ostpolitik* van Brandt. De regering van de Sovjet-Unie zorgde ervoor dat Ulbricht werd vervangen door een leider die de *Ostpolitik* wél steunde.

2p 22 Leg uit dat de regering van de Sovjet-Unie met de vervanging van Ulbricht de detente steunde.

Gebruik bron 11.

Deze prent gaat over de verzorgingsstaat in de jaren 1980.

3p 23 Geef aan:

- welke visie Collignon weergeeft over de verzorgingsstaat, waarbij je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de prent, en
- zonder bron welk beleid de regeringen onder Lubbers voeren met betrekking tot de verzorgingsstaat.

Een anekdote:

In 1981 bezocht Honecker tijdens een staatsbezoek met de West-Duitse bondskanselier een kerstmarkt in de Oost-Duitse stad Güstrow. De Oost-Duitse regering gaf opdracht tot *Operatie Dialoog*, waarbij de meeste inwoners de stad uit werden gestuurd of onder huisarrest geplaatst. De bezoekers van de kerstmarkt waren hoofdzakelijk medewerkers van de *Staatssicherheidsdienst*. Voor de camera's van westerse media werd Honecker meerdere malen toegejuicht.

3p 24 Licht deze anekdote toe door:

- met een verwijzing naar de anekdote uit te leggen welk kenmerk van een totalitaire dictatuur je kunt illustreren met *Operatie Dialoog*, en
- te verklaren dat de Oost-Duitse regering *Operatie Dialoog* noodzakelijk vond omdat de inwoners van de DDR West-Duitse televisiezenders konden ontvangen.

Gebruik bron 12.

Gorbatsjov en zijn adviseurs bespreken de politieke instabiliteit in de DDR.

2p 25 Licht dit gesprek toe door:

- aan te geven welke oorzaak wordt gegeven voor de politieke instabiliteit in de DDR, en
- aan te tonen dat zij een eenzijdig beeld geven, waarbij je de rol van de Sovjet-Unie in het ontstaan van politieke instabiliteit in de DDR in je antwoord betreft.

Bij de invoering van de euro besloot de Europese Unie om op de biljetten **geen** bestaande bouwwerken uit afzonderlijke landen af te beelden. In plaats daarvan werd op elk van de bankbiljetten een fictief bouwwerk afgebeeld in een verschillende Europese architectonische stijl.

2p 26 Leg uit dat dit besluit moest bijdragen aan de Europese eenheid.

Moderne tijd

bron 5

In 1858 laat koningin Victoria afkondigen dat:

Vanuit een groot vertrouwen in de loyaliteit, het vermogen en het oordeel van onze trouwe en zeer geliefde neef en raadslid, landgraaf Charles John Canning, benoemen wij hem hierbij (...) tot onderkoning en gouverneur-generaal in en over onze gebieden [in India]. Om deze gebieden in onze naam te besturen, en in het algemeen om in onze naam en namens ons te handelen, met inachtneming van de bevelen en voorschriften die hij van tijd tot tijd zal ontvangen van ons. (...) Hierbij verkondigen we aan de inheemse vorsten van India dat alle verdragen met hen, gemaakt door de East India Company, door ons worden geaccepteerd en gehandhaafd en we verwachten eenzelfde houding van hun kant (...). We zullen de rechten, waardigheid en eer van inheemse vorsten respecteren en we wensen dat zij, net als onze eigen onderdanen, welvaart en sociale vooruitgang zullen verkrijgen, die alleen verzekerd kunnen worden door binnenlandse vrede en goed bestuur.

bron 6

In 1879 zegt de Britse parlementariër Lord Ashley, Earl of Shaftesbury, in een toespraak over de jaren 1830:

De andere [redenering] is het oude, vaak herhaalde en even vaak weerlegde argument dat het werk licht is. Licht! Ongetwijfeld is veel ervan licht, gemeten naar het uithoudingsvermogen van zo'n drie of vier minuten. Maar wat zegt u, heren, van continu zwoegen, in staande houding, in een giftige atmosfeer, gedurende dertien uur, met vijftien minuten rust? (...) Wel, ze [kinderen] worden onvolgroeid, kreupel, misvormd, nutteloos. Ik spreek over wat ik weet - ik zeg wat ik heb gezien. Toen ik in 1838 Bradford, in Yorkshire, bezocht, omdat ik de toestand van de kinderen wilde zien - want ik wist dat ze al op zeer jonge leeftijd in de kamgarenfabricage werkten (...) vroeg ik om een groep kreupelen en misvormden. In korte tijd werden er meer dan 80 verzameld op een grote binnenplaats. Het was slechts een steekproef van de hele massa. (...). Dit was het effect van langdurig zwoegen op het tere geraamte van kinderen op jonge leeftijd. Toen ik enkele jaren later Bradford bezocht, na de beperking van werkuren, riep ik op tot een soortgelijke tentoonstelling van kreupelen; maar God zij geprezen! er was er niet één te vinden in die uitgestrekte stad.

bron 7

Rond 1890 maakt de Javaanse kunstenaar Tirto dit schilderij:

Javaanse tekst op het schilderij: de moord op kapitein Tack te Kartasura in 1684.

Toelichting:

Kapitein Tack werkt in de zeventiende eeuw voor de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), een handelsorganisatie die gebieden onderwerpt in Indonesië.

De man links in het midden is kapitein Tack, met links van hem het VOC-leger. De man rechts in het midden is Surapati, die in opstand kwam tegen de VOC, met rechts van hem zijn leger.

Kartasura is de hoofdstad van het sultanaat Mataram, op het Indonesische eiland Java.

bron 8

Een foto, gemaakt in de Duitse stad Schmölln in december 1940:

Tekst op het bord:

Ik ben uit de *Volksgemeinschaft* verstoten.

Toelichting:

Het haar van deze Duitse vrouwen wordt afgeschoren omdat ze Poolse krijgsgevangenen hebben geholpen.

bron 9

De Duitser Helmut Köller vertelt in een interview wat hij als kind meemaakte in 1946:

Toen hoorde ik: "Iedereen moet weg. Het dorp¹⁾ moet worden ontruimd." Toen hebben we dat ook gedaan. We pakten onze rugzak. Elk kind had een rugzak. Ik had een grote, mijn moeder een hele grote en mijn jongere broers kleinere. We gingen lopend naar Ratzeburg. Daar werden we door de Polen bijeengebracht op een schoolplein. We moesten wachten tot er een aantal dorpen bij elkaar was. Na drie dagen moesten we naar het station. (...) Het duurde lang voor iedereen was ingestapt. En opeens werd het lied aangeheven 'Vaarwel mijn dierbaar vaderland'. En de hele trein, alle vrouwen, zongen dat lied.

noot 1 Het gaat om het Duitse dorp Lümzow, nu Łomczewo in Polen.

bron 10

In oktober 1969 zendt een actualiteitenprogramma op televisie een reportage uit over de Nederlandse ambtenaar Jongejan die in Oujda (Marokko) gastarbeiders selecteert. Hij doet dit binnen enkele seconden, waarbij hij vraagt of de mannen Frans spreken. Een fragment uit de reportage:

journalist: "Meneer Jongejan, hoe kunt u nou zo een, twee, drie uitmaken of u iemand afwijst ja of nee? Waarop baseert u zo'n beslissing?"

Jongejan: "De grove selectie begint met de eisen van de werkgever, bijvoorbeeld leeftijd, gehuwd of ongehuwd, en de eisen die mijn ministerie¹⁾ me meegeeft. Ze moeten representatief zijn voor de Nederlandse arbeidsmarkt, geen analfabeet. Er moet behoorlijke communicatie zijn, dat is wel eens te wensen overgelaten (...)."

journalist: "Op een buitenstaander, meneer Jongejan, maakt uw werk een bijzonder moeilijke indruk. Het lijkt, ik zou bijna zeggen alsof je op een slavenmarkt staat."

(...)

Jongejan: "Ik heb de middelen die ik heb en dat is mijn intuïtie en mijn ervaring en dat is misschien wat scherp. Ik moet het scherp spelen."

noot 1 Jongejan werkt voor het ministerie van Sociale Zaken.

bron 11

In het Welzijnsmaandblad van februari 1981 staat deze prent van Collignon:

Toelichting:

De welzijnssector zorgt voor personen of groepen die niet volledig voor zichzelf kunnen zorgen.

bron 12

Anatoly Tsjernjajev, adviseur buitenlandse zaken van Gorbatsjov, schrijft in zijn dagboek over een gesprek dat plaatsvond op 11 oktober 1989:

Gorbatsjov noemde Honecker een 'klootzak'. Honecker had, voegde Gorbatsjov eraan toe, gewoon tegen zijn luitenanten kunnen zeggen: "Ik heb vier operaties gehad, ik ben 78 jaar oud en deze roerige tijden vragen te veel kracht van mij, laat me stoppen, want ik heb mijn taak gedaan." Had hij dat gedaan, dan was hij nog positief de geschiedenisboeken in gegaan. Shakhnazarov¹⁾ en ik spraken onze twijfel uit of zelfs dat mogelijk was geweest. Twee of drie jaar geleden misschien, maar vandaag is hij al afgeschreven door zijn volk.

noot 1 Shakhnazarov is ook een adviseur van Gorbatsjov.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift.